

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

бесконтактных способов расчетов [2]. Эти ограничения будут преодолеваются диалектически – рост бесконтактной инфраструктуры будет инициировать повышения качества пользовательского опыта, а положительный опыт использования удобных бесконтактных технологий будет порождать запрос на обновление инфраструктуры.

Список использованных источников:

1. Бесконтактная оплата: что это такое, функции, технологии, как работает система и как ей пользоваться <https://www.cleverence.ru/articles/elektronnaya-kommertsiya/beskontaktnaya-oplata-cto-eto-takoe-funktsii-tehnologii-kak-rabotaet-sistema-i-kak-ey-polzovatsya/>
2. Система бесконтактных платежей в России: как платить в условиях санкций <https://dtf.ru/life/1744703-sistema-beskontaktnyh-platezhey-v-rossii-kak-platit-v-usloviyah-sankcii>
3. Как изменились сервисы бесконтактной оплаты в 2023 <https://www.fd.ru/news/56963-kak-izmenilis-servisy-beskontaktnoy-oplaty-v-2023>

УДК 338.012

БИЗНЕСТЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Жүніс Арайлым

arailymzhunis@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – **М.А. Жолаева**

Басқарушылық есеп саласындағы зерттеулер, әртүрлі теориялар қолданылады. Кейбір негізгі теориялар, үлкен немесе метатеориялар, сондай-ақ бухгалтерлік есепке немесе белгілі бір ұйымға қатысты басқа теориялар осы бөлімде бухгалтерлік есепке қатысты қолданыстағы теорияларды дамытудың бөлігі ретінде көрсетілген. Ұйым жеке есеп береді және көптеген жылдар бойы танымал болған кейбір зерттеу тәсілдерін қолданудағы өз тәжірибесін сипаттайды [1, б.83].

Алғашқы зерттеулер басқарушылық есепке сандық математикалық тәсілді ұсынды, өйткені бәрі қазірдің өзінде жасалғандықтан, маңызды нәрсені табуға болады деген сенімсіз. Кейбір алғашқы зерттеулер ұйымдық зерттеулерге негізделген және басқарушылық есепке алу әдістерін сәтті енгізу және қолдану күтпеген жағдайлар деп аталатын нақты факторларға байланысты көрсететін теориясының тәсілін қолданды. Оларға әдетте қоршаған орта, технология, ұйымның көлемі мен құрылымы кіреді, бірақ жақында стратегия мен ұлттық мәдениет қосылды. Теорияда әдетте, онда алдын-ала анықталған гипотезалар баяндалады, содан кейін зерттеудің эмпирикалық бөлігінде тексеріледі, бірақ ол міндетті емес. Дегенмен, белгісіздік ақпаратты өңдеуге қойылатын талаптарды қабылдауды ынталандырады. Басқару есебіндегі теориялық негіздер ең танымал зерттеу тәсілдерінің бірі болып қала береді [2].

Мұндай зерттеуде біз басқарушы элитаның мүдделерін, байлықты максимизациялауды, ұсынылған теориялық құрылымға әр түрлі қажеттіліктермен біріктіруге тырысамыз.

Әлемдік деңгейде басқарушылық есеп өзінің теориялық, әдіснамалық және ұйымдастырушылық қажеттіліктері бар дербес басқару саласы бола отырып, ұзақ уақыт бойы лайықты орны болуы.

1954 жылы Англия мен Уэльстің жарғылық бухгалтерлер институты (ICAEW) басқарушылық есеп бизнестің тиімдірек болуына мүмкіндік беретін бухгалтерлік есептің кез келген түрі екенін ұсынды. Друри түсініктемесінде, басқару есебінің үш негізгі мақсаты бар: шешім қабылдау, жоспарлау және бақылау. Мальми мен Гранлунд СИМА анықтамасынан, басқару есебі – бұл ұйымда жоспарлау, бағалау және бақылау және оның ресурстарының дұрыс пайдаланылуын қамтамасыз етуге басшылық пайдаланатын ақпаратты анықтау, өлшеу, жинақтау, талдау, дайындау, түсіндіру және жеткізу және олар үшін жауап беру процесі» [3].

Осы жылдар ішінде көптеген тәжірибелер жасақталып, зерттелді және теорияны дамыту үшін қазір біз осындай тәжірибелерді Малми мен Гранлунд ұсынғандай нақты теорияға енгізілген, шығындар есебі, теориясы немесе басқаруда басқару жүйелерінің теориясы немесе әртүрлі бухгалтерлік және бухгалтерлік емес жағдайларға қолданылатын жеткілікті дерексіз теорияға назар аударуы. Бірнеше зерттеушілер, сайып келгенде, бұрыннан бар нәрсенің нұсқаларын ғана ұсынатын тағы бір теориялық тәсілді қосуға қарсылық білдіреді және оның орнына басқару есебіндегі өзгерістерді көрсету үшін бар теориялық негіздерді жақсартуды ұсынады [4].

Соңғы жылдардағы басқарушылық есеп бойынша зерттеулер бухгалтерлік есептің әлеуметтік аспектілеріне тым көп көңіл бөлді және техникалық мәселелерден тым алшақ кетті. Бәлкім, бізді экономикалық және әлеуметтік ғылымдардағы зерттеушілерден ерекшелендіретін біздің пәніміздің осы техникалық аспектілері шығар [5, б.39].

Дегенмен, менеджменттің бастапқы мүдделерінен тыс әртүрлі әзірлемелер бар, айталық, экологиялық менеджментті есепке алу, стратегиялық шешімдер қабылдауға ықпалы, жалпы бухгалтерлік есептегі этикалық ойлар және тәуекелдерді басқару элементін есепке алу. Хансен және басқалар бюджетке төрт ерекше функцияны жатқызады - жоспарлау, тиімділікті өлшеу, мақсаттар туралы хабардар ету және стратегияны қалыптастыру. Мулми мен Гранлунд нәтижелер толық болуына зерттеуде жоспарлау мен бақылау, яғни өнімділік өзара байланысты болуы керектігі зерттелген. Осылайша, басқарушылық есеп, шешім қабылдау (стратегияны қалыптастыру), жоспарлау (бюджеттеу) және бақылау (тиімділікті басқару) негізгі практикалық функциялары теориялық негізге негізделеді [6, б.119].

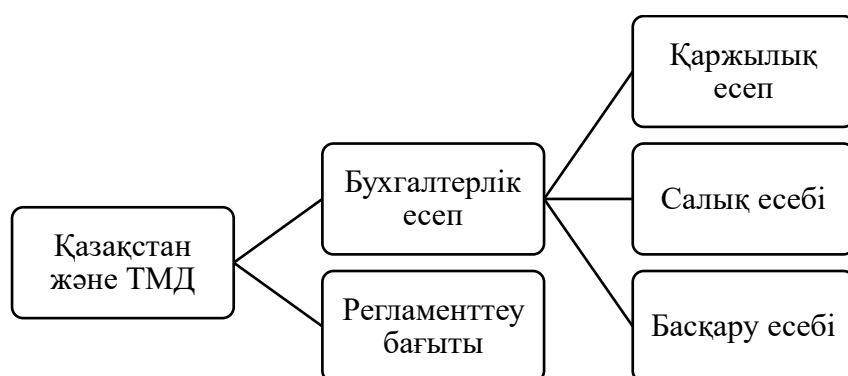
Ұлыбританияда осындай жұмыстармен мемлекеттік және бизнестік салада өз миссиясы ретінде көмектесетін сертификатталған басқарушылық есеп мамандары институты (Chartered Institute of Management Accountants – СИМА) айналысады [7, б.57].

Осылайша, американдық және еуропалық тәжірибеде басқарушылық есептің ішкі жүйесін бөлу бухгалтерлік есептің халықаралық стандарттарын жасауға ықпал етті. Қазақстанда сыртқы экономикалық қызметті кеңейту жағдайында әлемдік экономикаға тезірек кіру мақсатында бухгалтерлік есеп бойынша халықаралық стандарттар әзірленді. Алайда, есеп әдістері ұзақ уақыт бойы икемділігімен ерекшеленбейтін қаражаттар мен олардың көздерін бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың типтік тәсілдерін дайындау басқарушылық есепті жүргізудің басқарудың тиімді әдістеріне деген қызығушылықты жандандырды. Халықаралық және отандық тәжірибеде оның әртүрлі ішкі жүйелері үшін бухгалтерлік есепті стандарттау бағыттарының өзара байланысы 1, 2 суретте көрсетілген.

Осылайша, халықаралық тәжірибеде бухгалтерлік ақпаратқа негізделген басқаруды ұйымдастыру Еуропалық және Американдық тәжірибеде орын алатын қаржылық және басқарушылық есеп регламенттерінің өзара байланысына сүйенеді. Оған халықаралық тәсілдегі басқарушылық есепке алу ережелері қаржылық есепке алу стандарттарының шығуы мен мәнін айқындайды, яғни басқарушылық есепке алу мен есептілік қаржылық есепке алу мен есептіліктің негізі болып табылады.

1 сурет - Халықаралық практикадағы бухгалтерлік және басқарушылық есепті регламенттеу бағыттары

2 сурет - Қазақстандық және ТМД практикасындағы бухгалтерлік және басқарушылық есепті регламенттеу бағыттары

Алайда, басқару есебі саласындағы регламенттер ұйымдық қызметте басқару тактикасын қамтамасыз ететін есепке алу әдістеріне аз көңіл бөледі. Мысалы, басқару есебінің объектілерін таңдау тәртібі, әртүрлі мақсаттарға арналған шығындарды топтастырудың типтік бағыттары, өндірістің әртүрлі факторларына байланысты өзіндік құнын есептеу әдісін объективті-қолданбалы таңдау әдістері және басқалары [8, б.37].

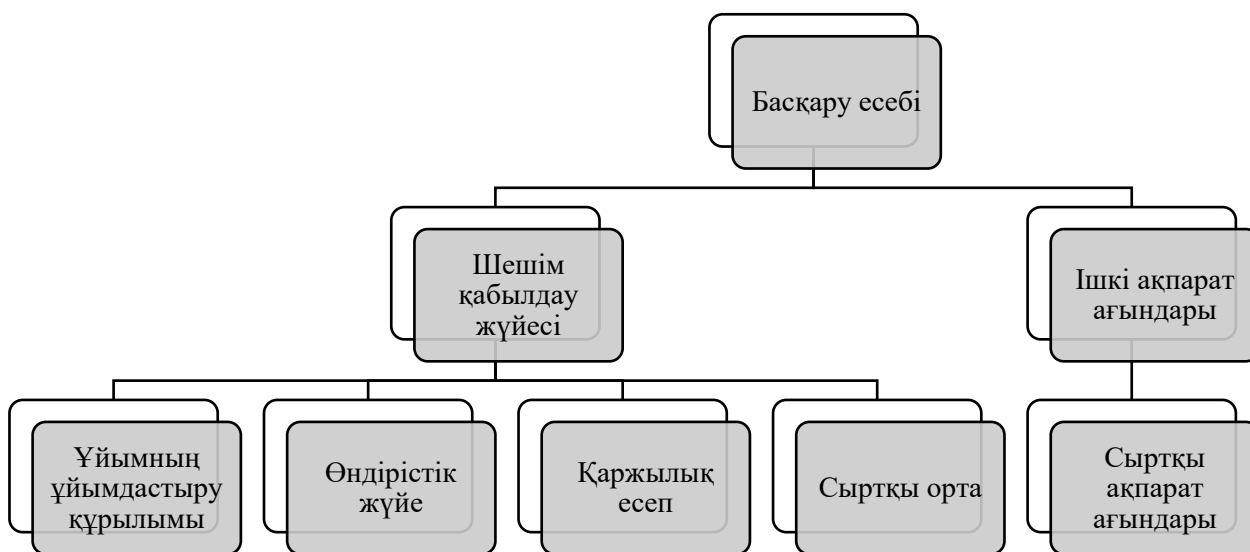
Басқарушылық есептің халықаралық тәсілі ішкі менеджменттің мүмкіндіктерін бағалауға, нақты топ-менеджерлердің іс-әрекеттерінің олардың жауапкершілік аймағының нәтижелі көрсеткіштерімен байланысын анықтауға аз ықпал етеді. Аталған норма бағыты көбінесе активтер мен міндеттемелерді белгілі бір құрылымдауға, оларды бағалауға және талдауға бағытталған, оған тұтастай алғанда ұйымды басқару стратегиясын, сондай-ақ оның жекелеген салалық қызмет түрін таңдау және растау кезінде бірдей маңызды. Бәсекелестік ортада жаңа проблемалардың пайда болуы, олардың шешімі есеп механизміне де жүктеледі, халықаралық тәжірибеде басқару есебін жүргізудің әдістері мен әдістерін халықаралық стандарттаудың үздіксіз процесіне әкеледі [9, б.122].

Ағылшын-американдық және континенттік есеп үлгілеріне негізделген қазақстандық және ТМД есеп тәжірибесі бухгалтерлік есептің белгілі бір проблемаларына әкелді. Бухгалтерлік есеп барған сайын күмәнді бола түскен сайын, кәсіпорынның шығындары олардың алынған табыспен салыстыру процесінде. Соколов Я.В. «Бухгалтерлік есеп:

бастаулардан бүгінгі күнге дейін» кірістер мен шығыстарға қатысты объективтілік пен субъективтілікті негіздеді, бұл кірістер объективті түрде анықталады және құжаттардан туындайды, ал шығыстар субъективті түрде анықталады және ұйымның есеп саясатына, әкімшіліктің кірістердің әртүрлі әдіснамалық әдістерін таңдауына байланысты. Демек, пайда мөлшері, соның ішінде салық салынатын пайда шартты болады [10, б.76].

Осыған байланысты, бухгалтерлік есеп теориясына халықаралық принциптер мен бухгалтерлік есеп стандарттары енгізіле бастаған кезде, ішкі менеджмент жүйесін бақылау барысында бухгалтерлік есеп нәтижелері мен басқарудың тактикалық және стратегиялық міндеттерін, мысалы, бизнесті стратегиялық жүргізу үшін жауапкершілікті егжей-тегжейлі көрсету, әлеуметтік жауапкершілікті басқару әдістерімен қамтамасыз ету, нәтижені бағалау сияқты қажетті бухгалтерлік ақпаратпен қамтамасыз ету мүмкіндігі арасында топ менеджерлердің өндірістік әлеуеттің, қаржылық капиталдың құрылымын жақсартуға, адами ресурстар және зияткерлік меншік көптеген сәйкессіздіктер пайда болды. Осы жерде баланстың жекелеген баптарының немесе есептіліктің өзге де нысандарының толық жазылуы жеткіліксіз [11, б.132].

Басқарушылық есеп басқарушылық шешімдер қабылдауда ақпаратқа басшылықты қамтамасыз ету мақсатында қолда бар ақпараттың барлық түрлерін пайдаланады. Басқару шешімдерін қабылдау жүйесінде таралатын барлық ақпаратты шартты түрде екі санатқа бөлуге болады – кіріс және шығыс. Басқару есебі жүйесіндегі кіріс ағындары күрделі құрылымда болуы. Деректер әртүрлі көздерден келеді: олар ұйымның әртүрлі ішкі жүйелерінде, сондай-ақ сыртқы бизнес ортасында қалыптасады. Ақпараттық ағындардың құрылымы 3 суретте көрсетілген.

3сурет-Басқарушылық есеп жүйесіндегі ақпараттық ағындар

2 суретке сәйкес, кіріс ақпарат ағындары ұйымның ішкі ортасынан да, сыртқы ортадан да басқарушылық есеп жүйесіне келетін мәліметтер массивтері болып табылады. Жүйедегі деректерді өңдеу және талдау, оларды бақылау және басқару шешімдерін қабылдау мақсатына қажетті ақпарат ағынына айналдыру жүзеге асырылады. Шешім қабылдау жүйесінде ұйымның қаржылық-шаруашылық қызметін қамтамасыз етуге бағытталған ақпараттың шығыс ағындары қалыптасады. Ұйымда бақылау мен басқаруды жүзеге асыруға қажетті ақпараттың едәуір көлемі ұйымның сыртқы ортасында қалыптасады. Мұндай ақпаратқа ҚР нормативтік-құқықтық актілері, оның субъектілерінің мемлекеттік билік органдары және

жергілікті өзін-өзі басқару органдары, нарықтағы конъюнктуралық өзгерістер туралы мәліметтер, оның әртүрлі сегменттеріндегі бәсекелестік деңгейі және басқа да деректер жатады [12, б.112].

ҚР нормативтік реттеу жүйесіне кіретін заңнамалық актілерде басқарушылық есептің ресми анықтамасы жоқ. Осыған негізделген басқару есебін ұйымдастыру әр ұйымның ішкі тәртібі болғандықтан, мемлекет ұйымды басқару есебін жүргізуге немесе оны жүргізудің бірыңғай ережелерін белгілеуге міндеттей алмайды. Басқару есебінің анықтамаларын талдай отырып, екі негізгі тәсілді байқауға болады:

1) Басқару есебі дәстүрлі бухгалтерлік есеп (бақылау, өлшеу, жүйелеу және шоттарда көрсету), экономикалық талдау және жоспарлау функцияларын қамтитын жүйе ретінде қарастырылады;

2) Басқару есебі дәстүрлі бухгалтерлік есептің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Осылайша, көптеген анықтамаларды зерттей отырып, авторлық түсінітемеде басқару есебі менеджменттің барлық деңгейлерінде шешім қабылдау үшін ақпарат беретін ішкі ақпараттық жүйе ретінде пысықталуы.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1 Кубатиева Л.М. Современные подходы к трактовке управленческого учета и его организации на предприятии // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2019. – Т. 6. №2. – С. 82–87.

2 Агостино, Д., Салитерер, И., и Стекколини, И. (2021). Цифровизация, бухгалтерский учет и подотчетность: обзор литературы и размышления о будущих исследованиях в области государственных услуг. Финансовая отчетность и управление, 38(2). Doi: 10.1111/faam.12301

3 Аннарелли, А., Баттистелла, К., Нонино, Ф., Парида, В., и Пессо, Э. (2021). Обзор литературы о возможностях цифровизации: анализ совместного цитирования предшественников, концептуализация и последствия. Технологическое прогнозирование и социальные изменения, 166, 120635. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120635>

4 Блумберг, Дж. (2018). Оцифровка, цифровизация и цифровая трансформация: путайте их на свой страх и риск. Форбс. <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/?sh=6ce0387c2f2c>

5 Чижевская Л., Волощук, Л., Шацкова, Л., и Соколенко, Л. (2021). Цифровизация как вектор развития информационных систем и модернизации системы учета. Studia Universitatis Vasile Goldiş Arad, Серия экономических наук [Studia Universitatis Vasile Goldiş Arad, Seria Ştiinţe Economice], 31 (4), 18–39. Получено с <https://publicatii.uvvg.ro/index.php/studiaeconomia/article/view/687>.

6 Эллер, Р., Алфорд, П., Каллмюнцер, А., и Этерс, М. (2020). Предыстория, последствия и проблемы цифровизации малых и средних предприятий. Журнал бизнес-исследований, 112, 119–127. doi: 10.1016/j.jbusres.2020.03.004

7 Gobble, MM (2018). Цифровизация, цифровизация и инновации. Управление исследованиями и технологиями, 61 (4), 56-59. <https://doi.org/10.1080/08956308.2018.1471280>

8 Гусиева О.Ю., Легоминова С.В. (2018). Цифровизация как инструмент улучшения бизнес-процессов и их оптимизации. Экономика. Управление. Бизнес, 1, 33–39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmebi_2018_1_7

9 Иоргачева М., Ковалова О. и Плец И. (2018). Финансовый инжиниринг как инструмент развития рынка корпоративных облигаций в Восточной Европе на примере

Украины. Балтийский журнал экономических исследований, 4(4), 120-125. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-120-125>

10 Ханди, О. (2019). Социальные угрозы в условиях цифровизации экономики и общества. В Сети конференций СВС, 67, с. 06023. ЭДП наук. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196706023>

11 Кнудсен, Д.-Р. (2020). Неуловимые границы, властные отношения и производство знаний: систематический обзор литературы по цифровизации в бухгалтерском учете. Международный журнал бухгалтерских информационных систем, 100441. Doi: 10.1016/j.accinf.2019.100441

12 Коробка, С. (2021). Цифровизация предпринимательской деятельности. Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Экономическая серия, 100. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2021-100-09>

UDC 336.01

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF EXCISE TAX

Zheniskair S.

zheniskaiyrova@mail.ru

Postgraduate of the L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan

Supervisor – S. Saparbayeva

Excise tax is a tax that is levied on specific goods or services, usually at the time of purchase or consumption. It is often referred to as a "sin tax" because it is imposed on goods or activities that are considered harmful to individuals or society.

Examples of products that are subject to excise tax include tobacco, alcohol, gasoline, and luxury goods. Excise tax is typically included in the price of the item or service and paid by the consumer at the time of purchase.

The purpose of an excise tax is to discourage the consumption of certain goods or activities and to raise revenue for the government. It is often used to fund specific programs or initiatives, such as highway construction or public health initiatives.

Excise tax rates vary by jurisdiction and can be based on a percentage of the sale price or on a per-unit basis. The rate may also vary depending on the specific product or service being taxed.

The purpose of an excise tax is twofold: to raise revenue for the government and to discourage the consumption of certain goods or services that are deemed harmful to public health or the environment. By making these products more expensive, the government hopes to reduce their consumption and improve public health and safety.

Excise taxes are often criticized for being regressive, as they tend to have a greater impact on lower-income consumers who may not have the means to pay for more expensive goods or services. However, proponents argue that the revenue generated from these taxes can be used to fund public health and social programs that benefit all members of society.

In Kazakhstan, excise tax is a type of indirect tax that is imposed on certain goods and services. The excise tax rates and objects of taxation are regulated by the Tax Code of the Republic of Kazakhstan.

The following are the objects of taxation for excise tax in Kazakhstan:

Alcoholic beverages: Excise tax is levied on beer, wine, and spirits. The excise tax rate for beer is 18%, while for wine and spirits, it is 30%.